

Relatiivilause suomen kieliopissa

IRMELI PÄÄKKÖNEN

1. Tutkimuksen kohde

Tarkastelen seuraavassa relatiivilauseen ominaisuuksia ja relatiivisanan valintaa koskevan esityksen kehittymistä suomen kieliopissa. Suomen kielen äänne- ja muoto-opeissa on mainittu relatiivipronominit ja esitelty niiden taivutusmuotoja aina vanhimmista kieliopista lähtien. Sitä mukaa kun lauseopillinen esitys kehittyi, ruvettiin tarkastelemaan myös relatiivilauseen asemaa hallitsevassa lauseessa ja analysoimaan itse käsitettä »relatiivilause» mm. kiinnittämällä huomiota sitä korvaaviin rakenteisiin. On huomattavaa, että kielen deskriptiivisen kuvauksen rinnalla on jo varsin varhain mukana lähtökohdiltaan preskriptiivinen asenne: tuodaan esiin kielenvastaisia käytänteitä ja esitetään oikeampia vaihtoehtoja.¹

Sanonnoilla »kieliopit» ja »vanhat kieliopit» tarkoitan tässä laveasti sellaisia suomen kieltä kuvailevia julkaisuja, joiden voi katsoa toimineen mallina kielenkäyttäjille ja siten suunnan kehittyvän kirjakielen valintoja. Useimmat kieliopit ja oppikirjat ovat vaikuttaneet näin. Niiden lisäksi myös sanakirjojen artikkeleilla ja esimerkistöllä sekä itse kielioppien esimerkistöllä lienee ollut jonkin verran merkitystä. Tässä on jätettävä käsittelemättä muut kielenkäyttäjille mallina olleet julkaisut, kuten paljon luetut uskonnolliset kirjat, esim. virsikirja.

Suomen kielestä on ehtinyt ilmestyä niin monta »kielioppia», ettei ole mahdollista tässä käyttää hyväksi kaikkia edes relatiivilauseen tarkastelun osalta. Valikoidessani olen käyttänyt seuraavia periaatteita: 1) Mukana ovat kaikki vanhemmat kieliopit n. 1870-luvulle asti, mikäli niissä on mainittu jotakin huomionarvoista relatiivipronomineista ja relatiivilauseista. 2) Moni-

---

¹ Termi *preskriptiivinen* tässä yhteydessä on peräisin Sadockin artikkelista *A conspiracy in Danish relative clause formation* (1972). Tekijä toteaa myös, että »the crime of grammatical prescription does not pay». Vaikka en pidäkään kielenohjailua rikoksena, on suomen kielen relatiivilauseen käsittelyssä mielestäni kuitenkin nähtävissä pari pientä harha-askelta.

painoksisista, laajalti ja pitkään käytetyistä koulujen oppikirjoista olen tarkastellut ensipainosten lisäksi myös uusittuja laitoksia. 3) Jonkin verran olen valikoidessani ottanut huomioon myös kiistanalaisia esityksiä ja polemiikka aiheuttaneita julkaisuja. Yhtenä päämääränäni on selvittää, minkä julkaisujen ilmestyminen on ratkaisevasti vienyt suomen kielen relatiivilauseen tuntemusta eteenpäin.

Yleisesti on todettava, että tärkeät ja syvälliset havainnot relatiivi-ilmauksista ilmestyvät suomen kielen kuvauksiin yllättävän myöhään. Vasta 1950-luvulla alettiin kiinnittää huomiota relatiivilauseiden tyyppeihin ja niiden semanttiseen tehtävään. Syvällisemmän tarkastelun puute toi tullessaan jonkin verran perusteetonta säännöttelyä ja liian suppeita kuvauksia.

2. Kieliopin merkitys

Kielioppeihin kirjatut, opetellut ja sisäistetyt kielenkäyttömallit vaikuttavat tietenkin lähinnä kirjoitettuun kielenkäyttöön. Erityisen altis ohjeiden vaikutukselle on sellainen kielenkäyttäjä, joka tietoisesti tavoittelee norminmukaista korrektisuutta. Tällainen tilanne vallitsee käänös- ja kielenkorjaustyössä sekä opetustyöhön kiinteästi liittyvässä kielellisen suorituksen arvioinnissa. Sen sijaan suhteellisen vapaasti, toisenlaisia näkökohtia mielessä pitäen tuotettu kaunokirjallisuuden kieli todennäköisesti noudattelee välittömämmin kielivaiston osoituksia ja murretaustan vaikutusta. Jos hyvinä kielenkäyttäjinä tunnetut kirjailijat ja muut ammattikirjoittajat valitsevat toistuvasti »väärin» relatiivisanan, on esitettävä myös kysymys: onko annettu normi virheellisesti muodostettu ja kielenvastainen? Jos olisi olemassa riittävästi tutkimusta murteiden relatiivisanan valinnoista sekä nykykielen käyttäjien valinnoista, voisi pitävämmin myös määrittää sen, minkä verran tämä kielenulkoinen tekijä, kielioppien säännöstö, voi vaikuttaa kielenkäyttötilanteessa. On myös huomattava, että jotkut tarkasteltavat relatiivilauseen piirteet eivät kuulu lainkaan vapaaseen puheeseen, vaan rajoittuvat kirjalliseen kielenkäyttöön. Tästä esimerkkinä on lausevasteinen relatiivilause.

Kieliopin vaikutusta voisi kuvata näin:

- 1) Opettaja tutustuttaa oppilaansa sääntöihin. Hän käyttää oppikirjan ohjeita kielenkorjaustyössään ja palkitsee näiden ohjeiden noudattamisen.
- 2) Kirjoittaja seuraa oppimiaan sääntöjä kielivaistonsa unohtaenkin. Hän hylkää murteiden ja puhekielen ohjeiston ja omaksuu kirjakielen käytänteet.
- 3) Sääntö vahvistuu yleispäteväksi ja sitä käytetään kritiikittä.
- 4) Sääntö siirtyy seuraavaan kielioppiin tai oppikirjaan ilman että sen perusteita ja oikeellisuutta tutkitaan.

Kielioppien pintapuolinenkin tarkastelu osoittaa, että edeltäneiden kielioppien vaikutus seuraaviin on suuri. Jotkin esimerkkinä olleet sananlaskut tai kansanrunon katkelmat ovat siirtyneet kieliopista toiseen muuttuen näin relatiivilauseen prototyypeiksi, vaikka eivät tuota asemaa aina olisi ansainnetkaan. Tällainen esimerkki on sananparsi *Missä peura piehtaropi, siihen karva katkeaa*, jonka asema koulukieliopissa relatiivilauseen kuvauksissa tuntuu monessakin mielessä hämmästyttävältä. Vielä pitemmälle mennään, kun jotkut riittämättömiin havaintoihin ja yksipuoliseen teoriointiin nojaavat päätelmät siirtyvät esityksestä toiseen tai kun yleistävät, suppeaan esitykseen soveltuvat ohjeet käsitetään poikkeuksettomiksi. Relatiivilauseeseen liittyvän ohjeiston osalta näyttää ilmeiseltä, että tällainen suppeasta esityksestä lähtöisin oleva säännöstö – jonka yhteydessä yksityiskohtainen poikkeusten esittäminen ei ole ollut mahdollista eikä tarkoituksenmukaista – on käsitelty yleispäteväksi ja kaikkialla toteutettavaksi. Kielen rakennekuvauksen yleisiä piirteitä esittävä sääntö on luokiteltu kaiken kattavaksi. Poikkeukset on leimattu virheiksi. Näin on epätarkasta säännöstä tullut kieltä kahlehtiva ohje. On tultu tilanteeseen, jossa valintaohjeet ja niihin perustuvat valinnat eivät pohjaudukaan kielenkäyttöön vaan perinnäisiin kieliopin malleihin. Tästä ei koidu vahinkoa, jos kielen yhdenmukaisuus ja täsmällisyys asiasta hyötyvät. Vahinkoa sen sijaan tulee, jos kanonisoituvat säännöt perustuvat virheelliseen lähtökohtaan, yksipuoliseen tarkasteluun ja harhautuman edelleenkehittelyyn. Kyse ei ole yksinomaan kielenkäytön ohjeista, siis oikeakielisyyden toimialasta, vaan vastaava virhe voi olla myös relatiivilauseen kuvauksessa, niin että esitetään paikkansapitämättömiä luonnehdintoja.

Vielä on huomattava, etteivät kaikki kieliopintekijät suinkaan ole laatineet ohjelueteloja vaan pelkästään kirjanneet havaintojaan. Kielen kuvauksia on kuitenkin usein totuttu kohtelemaan normatiivisina eikä yksinomaan deskriptiivisinä (Hakulinen – Karlsson 1979: 71). Vaikka kielioppien valtaosa esittäisikin havainnot käyttäen vapauttavia laatusanoja »yleisin» tai »normaali», eivät kaikki lukijat ota tekstiä tältä kannalta. »Yleisin»-sanan tilalle luetaan helposti »aina», ja näin tuotetaan kielen käytäntöä vastaamaton sääntö. On myös todettava, että Suomessa on kielenkäyttäjien perinteisenä asenteena pikemminkin sääntöjen kyseleminen kuin omaan valintaan luottaminen. Tällä lienee juurensa suomen kirjakielen vaiheissa. Kun relatiivilauseen kuvaus on suomen kielen osalta kehittynyt yllättävän myöhään, saattaa vielä nykyäänkin tavata tällaista tarpeetonta säätelyä.

3. Relatiivilauseen muodostusstrategiat: finiittilause ja partisiippi

Suomen kielen relatiivilause voi olla vastelausekkeensa edellä tai jäljessä eli pre- tai postnominaalisena. Se voi olla finiittiverbin sisältävä sivulause, joka alkaa aina relatiivisanalla, tai se voi olla relatiivisanaton partisiippiattribuuttirakenne. Relatiivilause on aina vasteenulkoinen (external), ts. vastelauseke ei sisälly relatiivilauseeseen. (Termeistä ks. Keenan 1985: 143.) Koska lausetta suomen kielen tarkastelussa ensisijaisesti pidetään finiittimuotoisen verbin sisältävänä, on partisiippimuotoiseen relatiivilauseeseen kiinnitetty vain vähän huomiota. Näitä kahta muodostusstrategiaa alettiin tosin tarkastella jo varsin varhain: ensimmäisenä on mainittava Reinhold von Beckerin *Finsk Grammatik* (1824). Pykälässä 126 »Om variation» tekijä esittää ruotsin lauseen *Den som ämnar begifva sig till kyrkan* ja suomenkieliset vastineet *se, joka kirkkoon lähteä aikoo, joka kirkkoon lähteä aikoo, kirkkoon lähteä aikova, joka kirkkoon aikoo, kirkkoon aikova*. Samoin on käsitelty lausetta (*Se*), joka on *kokenut, tietää kaikki* tai lyhyemmin *kokenut kaikki tietää* sekä *Se, joka kuulee* tai *joka kuulee* tai *kuuleva*. Relatiivilauseen korvaaminen partisiipilla on tässäkin selvästi ollut von Beckerin mielenkiinnon kohteena.

Toinen partisiippimuodot huomioon ottava esitys ilmestyi Coranderin luonnoksessa suomen lauseopiksi. Corander esittää siinä näkemyksensä partisiippimuotoisen verbin ja samasta verbikannasta johdetun tekijännimisubstantiivin työnjaosta: eri muotojen avulla voidaan täsmentää tekemisen aikaa. Coranderin mukaan *karjaa kulettava mies* on 'en man, som för tillfället drifver en kodrift', mutta *karjan-kulettaja mies* 'en man, som plär drifva kodrifter, men för tillfället ej gör det'; samoin *kirkkoa rakentava mies* on 'en kyrkan byggande man' ja *kirkon-rakentaja mies* 'den, som har kyrkobyggnad till sitt yrke'. Corander käsittelee myös vastaavan passiivisen partisiipin käyttörajoituksia ja pitää finiittiverbistä relatiivilausetta parhaana valintana kääntämään ruotsin lausetta *boken, som skall säljas af honom: kirja, joka on hänen myytävänsä* tai *kirja, jonka hänen tulee myydä*. (1861: 47–48.)

Relatiivilauseen ja nominaalimuotoisen attribuutin käsittäminen ainakin toisiaan korvaaviksi rakenteiksi näkyy myös eräiden kielioppien harjoitustehtävissä, joissa kehoitetaan vaihtamaan muodostusstrategiaa. Eurén toteaa kielioppinsa suomenkielisessä versiossa, että »taannehtivaisista sanakoista» voidaan tehdä »paljaita ja kasvaneita sanakoita», joten *ystäväni, jonka kaikki tuntevat* voidaan korvata ilmauksella *kaikilta tunnettu ystäväni; koira joka makaa* on *makaava koira*. Eurén esittää myös päinvastaisia harjoitustehtäviä: »Tee seuraavat paljaat ja kasvaneet sanakot taannehtivaisiksi!» Harjoituksen suorittaja joutuu ottamaan kantaa myös päälauseen ja relatiivilauseen keskinäiseen asemaan ja korrelaatin paikkaan yhdistäessään kahta pää-

lausetta relatiivisen alistuksen sisältäväksi yhdyslauseeksi. (1882: 128–129.) Sittemmin Jännes (1896: 96) kehottaa: »Muuta seuraavissa esimerkeissä paikanmääräjät sivulauseiksi niin, että päälauseeseen jää joku määräsanana (siihen, siellä, sieltä päin), johon sivulause viittaa! *Peuran piehtaroima-kohdalle karva katkeaa. Viinan juoma-paikassa on itku ja parku ja punaiset silmät. Tulen syntymä-seudultani päin.*» Yhdyssanamuodosteet on siis tarkoitus korvata relatiivilauseella. Raitio antaa kirjassaan Kieliopillisia harjoituksia kansakoulujen tarpeeksi (3. p. 1901) tehtävän: »Muuta lisääntö sivulauseeksi: *Merellä kulkevalla laivalla on monta vaaraa tarjona (laivalla, joka j.n.e.). Kertomastasi tapauksesta älä virka muille! Ahkerasti työtä tekevää ihmistä kaikki kunnioittavat. Varjossa kasvaneet hedelmät ovat harvoin maukkaita. Tiheäoksaiseen puuhun pesivät linnut mielellään.*» (S. 53.) Vielä Setälän–Niemen Suomen kielen oppikirjassa (laajennettu laitos 1954) asetetaan rinnakkain lauseet *Ojan reunalla istui poika, joka itki* ja *Ojan reunalla istui itkevä poika*. Esimerkit luokitellaan attribuutilauseiksi. Kielioppien harjoituksissa näkyy siis se, että käsite »relatiivilause» on kuitenkin tajuttu laajemmin kuin varsinaisessa kuvaustekstissä todetaan. Asiasta kirjoitti suomeksi vasta Fred Karlsson Virittäjässä v. 1973. Artikkelissaan Suomen partisiippien ja relatiivilauseiden suhteista Karlsson pitää relatiivilausetta ensisijaisena ja tarkastelee niitä rajoituksia, joiden alaisia suomen partisiipinmuodostustransformaatiot ovat. Karlssonin artikkelia kommentoinut Matsumura (1981) kiinnittää huomiota siihen, että prenominaalisissa relatiivilauseissa on sanajärjestys OV, postnominaalisissa VO. Hän huomauttaa, että tässä näkyy suomen läpikäymä typologinen muutos OV-kielestä VO-kieleksi. Tämä muutos on toteutunut eriasteisesti kieliopin eri kohdissa. Niinpä postnominaalia relatiivilausetta voi pitää innovaationa, prenominaalia reliikkinä kielen varhaisemmalta kehitysvaiheelta. (S. 79–80.) Keenan (1985: 145) toteaa postnominaalit relatiivilauseet useimmissa kielityypeissä ylivoimaisesti tavallisimmiksi. SOV-kielissä voi kuitenkin useammin tavata prenominaalin relatiivilauseen kuin verbialkuisissa kielissä. Keenan mainitsee suomen esimerkkinä kielestä, jossa on molemmat asemamahdollisuudet.

Suomen kieliopissa relatiivisanoja on kutsuttu »takakohtaisiksi» ja »taannehtiviksi». Niiden sanotaan viittaavan »taaksepäin» edelliseen substantiiviin (esim. Setälä–Niemen 1954: 57). Samaa tarkoittaa myös relatiivilauseiden luokittelu jälkiattribuuteiksi. Lisäksi kieliopissa korostetaan sitä, että relatiivilause on sijoitettava välittömästi pääsanansa jälkeen. Tämä pakollinen asema aiheuttaa usein päälauseen pilkkoutumisen, kun relatiivilausekiila sijoittuu tavallisimmin subjektina tai lauseenalkuisena adverbialina olevan vasteen jälkeen. Ongelman ydin, vasteenedellisyyteen ja -jälkeisyyteen liittyvä muodostusstrategian ero, on suomen kieliopissa jää-

nyt käsittelemättä. Relatiivilauseita kuvailevassa yleisesityksessään Keenan ilmoittaa, ettei tunneta mitään kieltä, jossa olisi selvä relatiivisana prenominaalissa relatiivilauseessa (1985: 149). Ei suomenkaan partisiipista muodostetussa relatiivisessa attribuutilausekkeessa ole relatiivisanaa. Kuitenkin on mahdollista myös sijoittaa korrelaattisanan edelle finiittiverbillinen yleistävä relatiivilause: *Kuka tietää, se vastatsoon.* (Yleistävän relatiivilauseen määritelmästä ks. kohta 9.)

4. Relatiivisanat

Varsinaisen finiittiverbillisen relatiivilauseen alussa on suomen kielessä aina relatiivisana, joko relatiivipronomini tai relatiivinen adverbi. Nollaedustus ei tule milloinkaan kyseeseen, vaikka se on tietyin ehdoin mahdollinen esim. ruotsissa ja englannissa. Suomen relatiivisanat ovat *jo*, *ku* (*ke*) ja *mi* -vartalosta muodostettuja pronomineja tai adverbeja. Vanhimmat maininnat relatiivisanoista ovat Petraeuksen (1649) ja Martiniuksen (1689) kieliopissa. Petraeus mainitsee »relativa»-ryhmässä pronominit *tämä*, *itze* 'ipse' ja *joca* 'qui'. Martiniuksen relativat ovat *se*, *toi*, *itze* ja *joca*. Molemmissa kieliopissa on »interrogativa»-ryhmässä lisäksi *cuka*, *kengä* 'quis', *cumbi* 'uter' ja *mitä* 'quid'. Suomen kieltä tarkasteltiin 1600-luvulla latinan valossa. Kirjallisuudessa viestinnässä otettiin kuitenkin huomioon suomen omat rakennepiirteet; kokeneen kielenkäyttäjän toimia ohjasi painamaton *usus*-kielioppi (Vihonen 1978: 39–40). Joka tapauksessa latinan kuten muidenkin lähdekielten vaikutus näkyi ajattelussa: valmiina omaksutuissa lause- ja tehokeinoissa, sananparsissa ja klassisen kirjallisuuden sitaateissa. Moni suomen kielellä aloitteleva kirjoittaja sovitti niiden mukaan ajattelunsa. Klassisten mietelauseiden sisältämät relatiivikonstruktiot siirtyivät suomenkielisen ajattelun ja ilmaisun malleiksi.

Edellisiä laajempi relatiivisanaluettelo on Bartholdus Vhaelin *Grammatica Fennicassa* (1733): *itze*, *joca*, *jocahinen*, *joki*, *jocu*, *jompicumpi*. Merkittävä on Vhaelin toteamus, että *joca* esiintyy toisen pronominin yhteydessä: *se joca* 'qui, den som'. Tässä esiintyy ensi kertaa suomen kielen kuvauksessa korrelaatiopari. (Termistä ks. Hämäläinen 1968: 15.) Vhael mainitsee myös interrogativat *cuca*, *kenkä*, *mikä* ja *cumpi*. Pronominien deklinaation yhteydessä hän mainitsee muodot *cuin* ja *join*, joiden tilalla savossa käytetään *miten*, *cuten*, *joten* (s. 65). Jusleniuksen *Suomalaisen Sana-Lughun Coetus* (1745) tuntee relatiivisen pronominin *joca* 'pronom. interrog. quis & relat. qui'. *Ku*-vartalon kohdalla on kaksi esimerkkiä korrelatiivisesta konstruktiosta. Myöhemmistä kieliopista Eurénin *Finsk språklära* kiinnittää huomiota kor-

relaatioon (1849: 216). Erityisesti *mitä* + komparatiivi ... *sitä* + komparatiivi on aivan tavallinen nykyisessäkin kielenkäytössä, vaikka korrelatiivinen konstruktio ei terminä esiinnykään yleisesti.

Ganander esittelee sanakirjassaan (1787) pronominit vartaloryhmittäin. *Jo*-pronominit hän määrittelee relatiivipronomineiksi ja antaa merkitykset 'hvilken, den där som, någon, quid, aliquis'. Esimerkkilauseena on *Autuas on se, jonga pahat teot ovat andeexi annetut*. Gananderilla esiintyy myös *ken*: *Ken pahan tavat sanoo, se taivaan tähdet lukoo, meren aallot arvoaapi, sekä henkilöä tarkoittava ku: kuta kaikki kijtit ijan; samoin paikkaa tarkoittavat kusa ja kunne: Siinä on näkiä kussa kuuliakin; mene sinne, kunne käsken*. Useimmat Gananderin esimerkeistä ovat selvästi peräisin sananlaskuista, raamatunlauseista tai muista kiinteistä ilmauksista. Esiasemainen, yleistävä relatiivilause on näissä esimerkeissä tavallinen.

Valkjärven kirkkoherran Johann Strahlmannin *Finnische Sprachlehre für Finnen und Nicht-Finnen* ilmestyi v. 1816. Kieliopissa määritellään relatiivipronominit sellaisiksi, jotka viittaavat samassa lauseessa edellä olevaan sanaan. Strahlmannin mukaan suomen kielessä on vain yksi tällainen sana: *joka* 'welcher'. Sidesanoja käsitellessään Strahlmann huomauttaa, että myös *kuin* voi olla relatiivisen *joka*-sanan paikalla: *Sinäkös se olit, kuin sen teki?* Strahlmann ei siis paheksu taipumatonta relatiivisanaa ja emfaattista relatiivilausetta, joita myöhemmissä kieliopissa taajaan kehoitetaan kaihtamaan. Kielioppinsa lopussa Strahlmann esittää 67 sananlaskun luettelon. Niistä 9 sisältää relatiivilauseen; yksi näistä on kaksinkertainen: *Kuka mitä kaapi, se sitä saapi*. Korrelatioparit ovat:

1) <i>ketä</i> — <i>sitä</i>	2) <i>mistä</i> — <i>siintä</i>	3) <i>kaikki</i> — <i>mikä</i>
<i>kennen</i> — <i>sen</i>	<i>mitä</i> — <i>sitä</i>	
<i>kuka</i> — <i>se</i>	<i>siellä</i> — <i>missä</i>	
	<i>siinnä</i> — <i>missä</i>	
	<i>se</i> — <i>mikä</i>	

Kaikissa sananlaskuissa on siis vasteena pronomini, yhdeksässä tapauksessa demonstratiivi. Kuusi kymmenestä on esiasemaisia. Yhtään *jo*-pronominia ei ole joukossa, vaikka *joka* mainitaankin kieliopin tekstissä ainoana relatiivipronominina. Esimerkkisananlaskujen pronominedustus pitää yhtä Hämläisen Kirvun murteesta esittämien tietojen kanssa (1968: 8). Strahlmann on ehkä koonnut sananlaskut kannakselaismurteiden alueelta. Kaikki ovat yleistäviä relatiivilauseita.

Reinhold von Beckerin *Finsk Grammatik* mainitsee relatiiviset (»hänvisande eller antydande») *joka* ja *hän*. Pronomineja *kuka*, *ken* ja *mikä* voidaan myös toisinaan käyttää relatiiveina. (1824: 72–73.) Esimerkeissä esiin-

tyvät *ku-* ja *ke-*pronominit viittaavat vain determinatiivipronominin määrittämään substantiiviin. Yksinäinen, pääsanaton pronominikorrelaatti laukaisee *mikä*-relatiivin: *Hän haki sitä, mitä minäkin* (s. 177). Runsas esimerkistö näyttää noudattelevan johdonmukaista pronomininvalintaperiaatetta. Lukuun ottamatta esimerkkiä *se Herra kellen minä maksan veroa, asuu Turussa* viitataan henkilökorrelaattiin *joka*-relatiivilla. Becker huomauttaakin, että *ken*-pronominia käytetään enimmäkseen ihmisistä, *mikä* vastaa useimmiten ruotsin sanoja 'hvad, något' ja latinan 'quid'. Ilmeisesti von Becker on kiinnittänyt huomiota relatiivisanan valintaan ainakin henkilötarkoitteisen korrelaatin osalta. Gustav Renvallin Suomalainen Sana-Kirja (1826) käsittelee relatiivilause-esimerkkejä *jo*-vartalon yhteydessä. Pääesimerkkinä on *mies joka voittaa* 'vir qui vincit'. Tässä *mies* ymmärtääkseni edustaa elliptisen lohkolauseen predikatiivia: »(se on) mies joka voittaa». Renvall kiinnittää Gananderin tavoin huomiota pronominin sijataivutukseen. Korrelaatiopareissa on useita paikanilmauksia: *paikka johon menen, jossa seison, johon menet, jossa olet, josta tulet*. Edelleen on *aika jona elän*. *Ku*-vartalosta Renvall sanoo, että se menettää joskus kysyvän luonteensa: *kuka (joka) sanoo hän saapi ja kuhun sinä siihen minä*. *Ke*-vartalolle Renvall ei mainitse relatiivista käyttöä, ei myöskään *mi*-vartalolle, mutta esimerkkien joukossa on *mene sinne minne manaan*. Renvallin v. 1840 ilmestynyt Finsk språklära sisältää vain muoto-opin. Siinä Renvall huomauttaa pronominivartaloihin liitettävästä enklittisestä partikkelista »endast för att sålunda blifva disyllabiska» (s. 17). Relatiivisanana on *joka*, »stundom ock» *kuka, mikä*. 1800-luvun alkupuoliskon kieliopeissa relatiivisanojen luettelo on siis täydentynyt lähes nykyiselleen. Fab. Collanin Finsk Språklära mainitsee kaikki: *joka* 'hvilken, som' (*kuka, mikä, ken* 'hvilken') (1847: 73). Nyt ovat relatiivisessa käytössä olleet interrogatiivipronomininkin päässeet relatiivipronominien luetteloon, tosin sulkeissa mainittuna. Nämä sulkeet jatkavat olemassaoloaan kieliopeista toiseen ja näkyvät esim. Komiteamietinnössä 1888. Collan korostaa, että ensisijaisesti käytetään *joka*-pronominia; toisia on oikeastaan tarkasteltava interrogatiivisina, ja niitä käytetään relatiivisina vain tietyissä yhteyksissä (»i vissa talesätt») (s. 76). Koskisen Finska språkets satslära (1860: 115) mainitsee *joka*-pronominin lisäksi myös interrogatiivit *mikä, kuka* ja *ken*, joita käytetään relatiivisesti »för omvexlings skull».

Edeltäjiään verrattomasti laajemman esityksen relatiivilauseesta kirjoitti G. E. Eurén v. 1849 ilmestyneessä teoksessaan Finsk Språklära. Hänen mukaansa relatiivipronomineja ovat *joka* 'hvilken, som' ja *jompi* 'hvilkendera'; »endast dessa kunna inleda relativa satser» (s. 63). Eurén esittelee relatiivilauseet yhtenä alisteisten lauseiden tyyppinä: »den ena satsen är en närmare bestämning af någon enskildt del i den andra» (s. 219). Esimerkkeinä on

mm. *mies, joka oli ahkera, sai hyvän palkan; ota näistä astioista jomman pidät parhaana ja näistä hevosista myydään, jommasta ensin hinta saadaan*. Eurén valitsi kielioppiinsa tavallista puhetta ja kirjoitusta edustavia esimerkkejä, ei pelkkiä sananlaskuja. Hänen esittämänsä *jompi*-relatiivi vaikuttaa oudolta. Suomen murteiden sanakirjan kokoelmista en ole löytänyt siitä esimerkkiä, en myöskään murremonografioista. Kuitenkin *jompi* pääsee tämän jälkeen relatiivisanojen luetteloon ja esiintyy mm. Setälän oppikirjoissa, viimeksi lauseopin 12. painoksessa v. 1942. Jo v. 1884 Genetz varusti sen merkinnällä »harvinainen».

Ensimmäisen suomenkielisen kieliopin julkaisi A. K. Koranteri v. 1845 Viipurissa. Relatiivipronominit mainitaan siinä korrelaatiopareissa: *se joka, sen jon, sitä jota, siihen johon, sille jolle, ne jot, niiden joiden, niihin joihin*. Vuonna 1861 tekijä julkaisi Corander-nimisenä ruotsinkielisen lauseopin ja v. 1865 sen uudistetun laitoksen. Jälkimmäisessä hän toteaa kuten Koskinenkin interrogatiiveja käytettävän relatiivisessa merkityksessä »för omvexlings skull», mutta lisää, että niitä käytetään mieluummin lauseen alussa: *Kuka tietää, hän sanokoon; Ken tahtoo rikastua, sen täytyy säästää*.

Relatiivisanojen luettelo toistuu Länkelän Suomen kielen kieliopissa (1867). Yhdessä esimerkissä on mielenkiintoinen pronomininvalinta: *Kynttilä valaisee tutkivan kasvoja, mi miettii tieteiden syvyydet* (s. 31). Henkilövasteinen *mikä*-relatiivi ei havaitakseni esiinny toista kertaa suomen kieliopeissa lukuunottamatta Nykysuomen sanakirjassa ja Penttilän kieliopissa olevaa Vanhan testamentin lausetta *Niitä juutalaisia pakkosiirtolaisia, mitkä minun isäni, kuningas, on tuonut Juudasta*. Relatiivisanojen vaihtelevaa valintaa osoittaa Länkelän esimerkki *Kirja, jonka kirjoitti, esitteli asian, minkä tässä kuulet* (s. 93).

Kaikissa merkittävässä kieliopeissa aletaan tämän jälkeen ottaa tavaksi mainita joitakin relatiivisanan valintasääntöjä. Jahnssonin *Finska språkets satslära* (1871: 145–146) ilmoittaa varsinaiseksi suomen kielen relatiivipronominiksi *joka*. Välistä, erityisesti runokielessä, voidaan käyttää interrogatiivipronomineja *kuka* ja *mikä*, erityisesti silloin kun pronominikorrelaatti jää pois, siis vapaissa relatiivilauseissa. Toiseksi interrogatiivipronominin käyttöyhteydeksi Jahnsson esittää tapauksen, jossa relatiivilause on hallitsevan lauseen edellä.

Vuonna 1888 ilmestyi kielioppikomitean mietintö, jota pidetään paljolti Arvid Genetzin kirjoittamana. Hän toimi komitean sihteerinä. Heikkinen (1981: 111) on huomauttanut, että on vaikea päätellä, mikä oli Genetzin, mikä asiantuntijajäsenen B. F. Godenhjelmin osuus suomen kieliopin luonnoksen laadinnassa. Mietintöön kuuluva luonnos ilmoittaa suomen kieliopin pronominiryhmiä lueteltaessa: »Relatiivipronominit (takakohtaiset) ovat jo-

ka ja harvinainen *jompi* (*kuka, ken, mikä* j.n.e.)» (1888: 46). Komiteamietinnön esipuheen tekstissä esiintyy rakenne, jossa relatiivilauseella on lausevaste: *Kieliopillisten sääntöjen laatiminen ei ole ollut komitean asiana, jonka tähden* — —. Esipuheen laatinut Genetz valitsi lausevasteiseksi relatiivipronominiksi *joka*-relatiivin, samoin kuin kieliopissaan. Komiteamietintö vakiinnutti relatiivipronominien luettelon. Siihen nojautuivat lukuisat seuraavat kieliopit ja oppikirjat. Mielenkiintoista pronomininvaihtelua on A. Kannisen Äidinkielen oppaassa (1909, 5. painos 1914): *Tiedän sijan missä synnyin, muistan paikan jossa kasvoin, vaan en tiedä sitä sijaa kussa kuolo kohtaa*. Kansanrunoesimerkkiä on varioitu käyttämällä paikkakorrelaattiin viittaamassa kaikkia mahdollisia relatiivivartaloita. Kielioppien esimerkkiaines näyttää väljentävän tiukasti esitettyjä sääntöjä. A. H. Kallion Suomen kieliopissa mainitaan relatiivipronominina vain *joka*, mutta sivulauseita esitellessään Kallio antaa esimerkin *Hän aikoo sinne, minne t. jonne muutkin menevät* (1890: 60).

5. Valintasääntöjä

Edellisiä huomattavasti laajempi esitys relatiivilauseen käytöstä sisältyy Lauri Kettusen v. 1934 ilmestyneeseen teokseen Suomen kielioppi oppikouluille ja seminaareille. Kettunen tuo esiin selviä pronomininvalintasääntöjä: »*Jokalauseen asemesta voidaan käyttää myös mikä-pronominilla alkavaa relatiivista sivulauseetta. Asiaa tarkoitettaessa sitä yleensä onkin käytettävä: Ei ole kaunista se, mitä te teette Mustille* ja samoin, milloin sen korrelaattina on koko lause: *Olen sairas, mikä on hyvin surullista.*» Kettunen siis esittelee asia-korrelaatti-käsitteen ja suosittaa lausevasteista *mikä*-relatiivia. Esimerkissä *Syö, mitä haluat* hän tuo itse asiassa vielä kolmannenkin valintakriteerin: korrelaattittoman relatiivilauseen, jonka tarkoite ei ole henkilö. (S. 95–96.) Kettusen kieliopin toisessa, täydennetyssä painoksessa (1936: 40) on vaihtoehto: *Yritin paeta, joka (t. mikä) ei kuitenkaan onnistunut; Minulla on liiaksi työtä, joka asia äitiä huolestuttaa* ja sujuvammin *mikä äitiä huolestuttaa*. Myös kirjassaan *Hyvää vapaata suomea* (1949: 220) Kettunen huomauttaa: »Käytetään mieluummin *mikä*-sanaa, jos se tarkoittaa asiaa tai edellistä lausetta.»

Vaikuttaa siltä, että lausevasteisen relatiivilauseen pronomininvalintasääntö kehittyi nimenomaan 1930-luvulla. Vuonna 1932 ilmestyi Arne Rausteen suositusta teoksesta *Aine- ja oikeinkirjoitusneuvoja oppikoululaisille ja seminaarilaisille* jo 6. painos. Siinä, kuten aikaisemmissakin painoksissa, kehoitetaan korjaamaan relatiivisana, joka virheellisesti viittaa adjektiiviin: *Käär-*

me on kylmäverinen, joka päälleastuessa kammottaa, asuun Käärme on kylmäverinen, jonka vuoksi se — — (s. 53). Saman teoksen 7., uudistetussa painoksessa (1936: 53) korjausehdotuksena on *Käärme on kylmäverinen, minkä vuoksi se — —*. Lähes kaikissa 1930-luvun jälkeen ilmestyneissä kieliopissa ja ohjekirjoissa, joissa lausevasteisen relatiivilauseen pronomininvalintaa käsitellään, esitetään *mikä* ainoaksi mahdolliseksi pronominiksi. Sääntö on työllistänyt kielenkorjaajia ja opettajia, ja se osataan nykyisin hyvin. Erityisen paljon sitä on korostettu lukioissa pitkään käytetyssä Mattilan—Mäenpään—Ruoppilan Sananiekka-teoksessa. Matti Sadeniemen v. 1959 Yleisradiossa pitämässä kielipakinassa (1963: 66) oli otsikkona Rajankäyntiä *joka-* ja *mikä-*sanojen välillä. Sadeniemi piti myös *joka-*pronominia mahdollisena lausekorrelaattiin viittaamassa: *Maa puhdistettiin kivistä, jonka jälkeen se muokattiin* »tuntuu yhtä normaalilta kuin *mikä-*pronominia käyttäen sanottu. *Jota vastoin* lienee tavallisempi kuin *mitä vastoin.*» Terho Itkosen Kielipas (1982, s.v. *joka*) huomauttaa myös *joka-*pronominin käyttömahdollisuudesta postposition yhteydessä: *jonka jälkeen*. Omat havaintoni lehtikielestä (Pääkkönen 1988) sekä ylioppilaskokelaiden kielestä osoittavat, ettei *mikä* ole voimaperäisestä markkinoinnista huolimatta yksinomainen lausevasteeseen viittaaja, vaan sitä käytetään jonkin verran myös postpositiottomana. Tässä pelkästään kirjallisen kielenkäytön yhdyslausetyypissä ei ole taustalla kansankielen ilmaisutapaa, sillä tyyppiä ei esiinny kansankielessä kuin erittäin harvinaisena. Voi ajatella, että Kettusen ja häntä seuraavien kielenohjailijoiden tavoitteena oli eliminoida yksi harhaanjohtava virrehahmotuksen mahdollisuus: jos vasteenjälkeisenä esiintyvä lausevasteinen relatiivilause aloitettaisiin *joka-*pronominilla, sen voitaisiin käsittää viittaavan vastelauseen lopussa esiintyvään nominiin. *Mikä-*relatiivi ei korrektissa kielenkäytössä hahmottuisi yhtä herkästi tällä tavoin. Tällainen strukturointi toimii siis ilmaisun selkiyttäjänä. Ohjeen teho on kuitenkin laimenemassa, kun *mikä-*pronominin käyttö nykyisin lisääntyy myös substantiiviin viitattaessa.

Lausevasteisen relatiivilauseen esitti ensi kerran suomen kieliopissa Länkelä (1867: 87). Hänellä on kaksi esimerkkiä: *Absalom nosti kapinan isäänsä vastaan; josta hänelle sitte oli surkeat seuraukset. Kyllikki unohtaa valansa ja lähtee kylään; josta Lemminkäinen suuttuu kovasti ja päättää paikalla hylkäistä hänen*. Puolipisteen käytöllä on mahdollisesti haluttu korostaa relatiivilauseen riippumatonta luonnetta. Myös Genetzin Suomen kielioppi oppikouluja varten (1890: 64) antaa *joka-*esimerkin: *Runeberg oli suurin Suomessa syntynyt runoilija, jonka tähden Suomen kansa onkin hänelle pystyttänyt muistopatsaan*.

Erityisen selkeästi on relatiivisanan valintasäännöt ilmaissut Matti Sadeniemi Kielikello-lehdessä 4. Laaja artikkeli sisältää eri pronominiryhmiin

liittyviä oikeakielisyysongelmia. Sadeniemi huomauttaa, ettei relatiivipronominien käyttö noudata rajaa henkilö – ei-henkilö, kuten *hän – se ja kuka – mikä*. Sadeniemi korostaa erityisesti sääntöjen joustavuutta kirjoittaessaan: »Nämä kaksi pronominia esiintyvät lähes kaikkialla samoissa tehtävissä, mutta normaali, pääasiallinen käyttö jakaantuu seuraavasti – –.» Tämän jälkeen seuraa luettelo neljästä *mikä*-pronominia edellyttävästä tapauksesta: sitä käytetään 1) ilman korrelaattia, 2) viittaamassa kokonaiseen lauseeseen tai lausejaksoon, 3) johonkin asiaan viittaavan pronominin ohella (*kaiken mitä, se mitä, ei mitään sellaista millä*), 4) viittaamassa superlatiiviin. *Joka*-pronominia taas käytetään viittaamassa substantiiviin tai substantiiviseen ilmaukseen: *kanslisti joka, jokainen joka, koira joka, asia josta*; myös: *paikka missä*. (Sadeniemi 1971: 14.)

Nämä Sadeniemen kokoamat, lievästi ohjailevat säännöt tunnetaan nykyisin koulukieliopissa ja ohjekirjoissa. Niiden yhteydessä on syytä muistaa kirjoittajan alkukommentti: »normaali, pääasiallinen». Tiukasti tulkittuina säännöt selvästi tuottavat sekä kielenkäyttäjille että -korjaajille vaikeuksia. Tavallista on havaintojeni mukaan esim. se, että korjaaja merkitsee virheelisiksi kaikki superlatiivilausekkeeseen viittaavat *joka*-pronominit, vaikka henkilökorrelaatin samanaikainen vaikutus olisi hyvinkin motivoinut *joka*-pronominin: *Viisain mies jonka/minkä tunnen*. Oppikirjoissa, esim. Mattilan – Mäenpään – Ruoppilan Sananiekassa (1964: 117) esiintyy paljon jyrkempisanaisia muotoiluja: »*mikä*-pronominia on käytettävä aina (harv. minun) kun korrelaattina on kokonainen lause, superlatiivin määrittämä substantiivi tai yksiköllinen asiaa tarkoittava pronomini.» Vielä 1977 ilmestyneessä Uudessa sananiekassa *mikä*-pronominin käyttöohjeet olivat ennallaan. Saattaa olla, että tarkalla ohjeistolla pyrittiin hillitsemään *mikä*-sanana jo 1960-luvulla havaittavissa ollutta leviämistä yhä useampiin käyttöyhteyksiin. Ks. myös Mielikäinen 1986: 124.

Useille 1960-luvun jälkeen ilmestyneille oppikirjoille näyttää tulleen esikuvaksi Osmo Ikolan 1968 ilmestynyt laaja kielioppi ja kielenopas. Ikola toteaa relatiivipronominin käytön olevan kirjakielessä jo melko vakiintunutta. Hän ei olekaan kovin laajasti paneutunut pronomininvalinnan yksityiskohtiin vaan luettelee tavallisimmat, tutut ratkaisupaikat. Sen sijaan hän ottaa esiin muita relatiivilauseen yhteydessä esiintyviä ongelmia, mm. korrelaatin paikkaa koskevat.

Kieliopit ovat relatiivipronominien valintasääntöjen osalta jaettavissa kahteen ryhmään: jyrkät ja väljät. Jyrkkiä sääntöjä esiintyy mm. Vornasen (1972) ja Konttisen (1972, 1978) opaskirjoissa, väljempiä ja poikkeukset huomioon ottavia Salme Sadeniemen kirjassa Kirjoita oikein (1972) ja Pulkisen laajalti käytetyssä Asiasuomen oppaassa (8., tarkistettu painos 1977).

Pulkkinen kirjoittaa (1977: 138), että *joka* »soveltuu laajempaan käyttöön», että »yksityiseen sanaan viitataan useimmiten *joka*-pronominilla, kokonaiseen lauseeseen yleensä *mikä*-pronominilla»; »paikanilmauksissa on *mikä* varsin tavallinen». Täten muotoiltuina eivät valintasäännöt tuota ahdistusta kielenkorjaajille tai -käyttäjille. Samaan tapaan muotoilee esityksensä myös Terho Itkonen Kielioppaassa (1982: s.v. *joka*) (harv. minun): »*joka*-sanankorrelaatti on yleensä substantiivi t. substantiivinen sana, kirjakielessä ei silloin mielellään käytetä *mikä*-pronominia varsinkaan ihmistä tarkoitettaessa. *Mikä* on kuitenkin tavallisempi, jos korrelaatin määritteenä on superlatiivimuotoinen adjektiivi — —.»

Relatiivisanan valinnasta ei voida päättää yhtä selkein sopimuksin kuin oikeinkirjoituskäytännöistä. Kielen rakennesäännöt eivät myöskään tue ehdottomia valintoja. Pronominin valinta on ongelmallista hyvin kirjakielisessä ja vain kirjakielisessä kielenkäyttötilanteessa, jossa oman kielen vaihtelevat ratkaisut ja käännöstyössä myös vieraan kielen mallit risteilevät.

6. *Kun*-relatiivi

Varsinkin lounaismurteiden alueella ja laajemmallekin levinneenä esiintyy relatiivina *kun* ja *kuin*. Jossakin suhteessa sitä vastaa kaakkoismurteiden *ko*. Ilmeisesti ruotsin *som*-sanankorrelaattista tuli myös kirjakieleen varhaisessa vaiheessa taipumaton *kuin* relatiivipronomineja korvaamaan. Seikkaan kiinnitti huomiota jo Renvall: »*kuin* i stället för *joka* (hvilken, den som) är ofinskt» (1840: 74). Renvall aloittaa tässä kielioppiemme taistelun taipumattomasta *kuin*-relatiivista vastaan, jonka Strahlmann 1816 oli hyväksynyt. *Kuin* esiintyy vielä Coranderin lauseopissa. Tosin esimerkkilauseet ilmaisevat kaikki jonkinlaista vertailua: *sellainen talo kuin (jollainen) minullaki on*. Corander esittää nämä esimerkit kuitenkin relatiivilauseen yhteydessä (1865: 119). Lönnrotin sanakirjan monien esimerkkien joukossa on selvästi taipumattomiksi relatiivisanoiksi luokiteltava *se kun (ku, joka) löytää ja ne miehet kuin (jotka) tulevat*.

Ilmeisesti *kun*-relatiivi tuotti kielenhuoltajille harmia tämänkin vuosisadan puolella. Sen käytön virheellisyydestä huomautti mm. Saratie (1927: 118): »Se mies kun eilen kävi täällä, kertoi hyvin ihmeellisiä juttuja.» Lause »kuuluu suomeksi»: *Se mies, joka eilen kävi täällä — —*. Kettusen Suomen kieliopissa on »Oikeakielisyyttä»-otsikon alla: »Yleiskielessä ei saa *kun* sanaa koskaan käyttää relatiivipronominina. (Ei siis: *Tuossa seisoo se auto, kun äsken meni ohitsemme.*)» (1934: 39; 1936: 40.) Hailan—Isoniemen Suomen oppikirja oppikouluja varten varoittaa: »Älä käytä *kun*-konjunktia relat.-

pr:na: Tuopa se kirja kun on pöydällä. Oikein: — joka on —.» (1964: 34.) Uusista oikeakielisyysooppaista en ole tällaisia varoituksia enää tavannut. Relatiivisesti käytetty *kun* ei enää ole kirjasuomen ongelma.

7. Paikkakorrelaatti

Kysymys paikkatarkoitteisen korrelaattisanan vaikutuksesta relatiivisanan muotoon ja valintaan on suomessa herättänyt yllättävän paljon keskustelua. Aiheesta kirjoitti jo v. 1872 G. Cannelin Kirjallisessa Kuukauslehdessä. Hän esitti, että paikkaa tarkoittavien relatiivipronominien sisäpaikallissijat vastaisivat muuten käytettäviä ulkopaikallissijoja. Paikallissija-aiheesta on kirjoitettu myös ensimmäinen relatiivilauseetta suomen kielellä käsittelevä erillisartikkeli, K. Cannelinin Virittäjän II numerossa julkaisema. Kirjoittajan mukaan (1886: 87) paikallisuuden ulkoisuus tai sisäisyys käy ilmi korrelaattista. Relatiivipronominin ulkoisten paikallissijojen varsinainen paikallisuusluonne on kirjoittajan mukaan »melkoisesti haihtunut». Ulkoisten paikallissijojen asemesta K. Cannelin suosittaa kielenmukaisempana ratkaisuna postpositioon turvautumista tai korrelaatin toistoa: *punainen laiturilla jolla* olisi parempi asussa *punainen laiturilla jonka päällä* tai *punainen laiturilla jolla laiturilla*. Relatiivipronominin ulkopaikallissijoista kirjoitti myöhemmin vielä Lauri Hakulinen (1965: 60–62).

Toinen paikkakorrelaattiin liittyvä ongelma on ollut pronomini- ja valintalauseen valinta. Uudemmissa oikeakielisyysooppaissa on tavattavissa jopa ristiriitaisia ohjeita: paikkaa ilmaisevaan korrelaattiin on aina viitattava *mikä*-sanalla (Konttinen 1978: 91); *mikä*-sanalla ei saa viitata muuhun kuin pronominiin, ja tämä koskee myös paikkakorrelaattia: *Helsinki jossa, siellä missä* (Vornanen 1972: 50). Paikkakorrelaattiin viittaamista vakiinnutti Itkonen (1982: s.v. *mikä*) kirjoittamalla, että *mikä*-pronominin sisäpaikallissijat käyvät yhtä hyvin (harv. minun) kuin *joka*-pronomini. Ne voivat vastata myös ulkopaikallissijaa: *paikalla missä t. jossa*.

8. Hahmotuskysymyksiä

Kirjassaan Ainekirjoituksen opas ynnä suomen kielen tyyliopin alkeet Kaarlo Nieminen (1925, 4. p. 1943) tuo esiin uuden relatiivilauseen käyttöön liittyvän ongelman: epätarkan viittaussuhteen. Nieminen (1943: 78–79) kommentoi esimerkkejä *Aikojen kuluessa on keksitty monenlaisia valaistusneuvoja, jotka nyt ovat kehittyneet niin pitkälle — — sekä Agricola luki tovereilleen suomalaista raamattua, josta hän Wittenbergissä oli kääntänyt osia*. Hän

huomauttaa, että edellisessä esimerkissä kirjoittaja tarkoittaa valaistusneuvojen loppukehitystä, mutta virkkeen ajatuksen mukaan kaikki aikojen kulussa keksityt valaistusneuvot, siis päreet ja kynttilätkin, olisivat nyt kehittyneet pitkälle. Jälkimmäisessä esimerkissä olisi Agricola kääntänyt osia suomalaisesta raamatusta (mille kielelle?). Nieminen muodostaa säännön: jos korrelaatilla on attribuutti, pronomini tarkoittaa täten rajoitettua vastinetta. Tässä esiintyy meillä ensi kerran ajatus korrelaattilausekkeesta, siis NP:stä, johon relatiivilause viittaa.

Saarimaan Kielenopas käsittelee niin ikään entistä monimutkaisempia relatiivilauseongelmia, mm. lauseiden rinnastusta. Saarimaa (1947: 185) kehottaa välttämään relatiivilauseiden porrastusta ja yleensä koko relatiivilauseen käyttöä silloin, kun relatiivilauseessa oleva asia on samanarvoinen kuin päälauseessa ilmaistu: *Kun lähestyimme partiolaisia, he kohottivat tervehdyshuudon, jonka jälkeen johtaja näytti meille leirin.* Loppu olisi parempi ilmaista eri virkkeenä: *Sen jälkeen — —.* Kyseessä on kannanotto ns. jatkavaa relatiivilausetta vastaan. Tällainen relatiivilause kuvaa sellaista toimintaa, joka ajallisesti seuraa päälauseen toimintaa: *Hän antoi kirjeen sihteerilleen, joka otti siitä kopion.*

Irja Valtasaaren v. 1982 ilmestynyt Kielenkäytön opas ei enää paneudu pronomininvalintakysymyksiin vaan käsittelee sellaisia tekstistä poimittuja esimerkkejä, joissa relatiivilauseen viittaus ei tunnu osuvan kohdalleen (s. 28): *Maa oli ennen koko Aasian eristetyin, johon vain harva muukalainen pääsi tutustumaan; Susi on ovela eläin, jollaista on vaikea ampua.* On mielenkiintoista, että Valtasaari on kiinnittänyt huomiota nimenomaan predikatiivina olevan korrelaatin vaikeaan hahmottumiseen. Predikatiivikorrelaatit ovatkin relatiivilauseiden mielenkiintoinen tarkasteluala.

9. Relatiivilauseen semanttinen tehtävä

Suomen relatiivilauseen tuntemus kehittyi huomattavasti 1950-luvulla, kun Nykysuomen sanakirja ja Penttilän Suomen kielioppi ilmestyivät. Penttilä ryhmitteli laajan esimerkkiaineistonsa restriktiivisiin ja epärestriktiivisiin ja toi siten aivan uuden näkökulman suomenkielisten relatiivilauseiden tarkasteluun. Penttilä oli esitellyt nämä termit suomalaisille lukijoille jo artikkelissaan Hiukan relatiivilauseista (1954). Myöhemmin ilmestyi R. Tuomikosken tutkimus Asemoisilmaisujemme luokittelusta (1969), jossa hän kutsuu näitä kahta relatiivilauseityyppiä restriktiiviseksi ja deskriptiiviseksi. Hakulisen—Karlssonin Nykysuomen lauseopissa (1979) termit ovat restriktiivinen ja ei-restriktiivinen. Käytän näistä relatiivilauseityypeistä suomenkielisiä nimityksiä *rajoittava* ja *lisäävä*.

Opastavasti kirjoitti kahdesta relatiivilausestyypistä ensi kertaa Räikkälä artikkelissa Milloin *joka*-pronominia voi käyttää? (1981). Seuraavana vuonna ilmestyi Valtasaaren Kielenkäytön opas, jossa tyypit niin ikään esiteltiin. Tarkemmin asiaan paneutui Terho Itkonen Kielioppaassaan. Itkonen mainitsee lauseeseen irrallisina liittyvät, selittävät relatiivilauseet. Ne eivät voi liittyä sellaiseen korrelaattiin, jonka edellä on superlatiivi tai muu rajoittava ilmaus: »kaupungintalo on kaupungin edustavin (t. ensimmäinen) julkinen rakennus, joka valmistui vuosisadan alussa». Korjaukseksi Itkonen suosittaa toisen, rinnasteisen päälauseen muodostamista. (1982 s.v. *joka*.)

Itkosen esimerkki, kuten monet Penttilän ja Räikkälänkin aikaisemmin käsittelemät, on sellainen, jossa relatiivilause viittaa predikatiivina olevaan sanaan. Predikatiiviin viittaamisessa on jonkin verran rajoituksia, minkä aiheuttaa se, että subjektina oleva sana on mukana vaikuttamassa sen spesifisyyteen. Relatiivilauseen tyyppi puolestaan riippuu nimenomaan vasteen spesifisyydestä. Ks. tarkemmin Pääkkönen 1988: 277–279.

Kaksi relatiivilausestyypistä olivat entuudestaan tuttuja suomalaisille lukijoille lähinnä vain Eino Mieltisen Englannin kieliopin perusteella. Tämä vuosikymmeniä käytössä ollut oppikirja selosti lyhyesti ja eri painoksissa erilaisia nimityksiä käyttäen välttämättömissä ja ei-välttämättömissä relatiivilauseissa englannin kielen vaatiman pronomininvalintaeron. Suomen kielen relatiivilauseen rajoittavasta tai lisäävästä tyypistä ei siis tässä tarkasteltuna ajanjaksona ollut esiintynyt kieliopissa mitään mainintaa ennen 1950-lukua. Semanttisen funktion osalta oli relatiivilauseen tarkastelu lähes olematonta; harvat sen suuntaiset lyhyet määritelmät viittaavat lähinnä rajoittavaan relatiivilauseeseen. Vielä on kuitenkin tarkasteltava, miten relatiivilausestyypit edustuvat kielioppien esimerkkiaineistossa.

Varhaisimmissa kieliopissa (Petraeus, Martinius, Vhael, Juslenius, Ganander, Strahlmann) ei ole yhtään esimerkkiä lisäävästä relatiivilauseesta. Esimerkkiaineisto koostuu lähinnä yleistävistä relatiivilauseista: sananlaskuista, raamatunlauseista ym. Lisäävästä relatiivilauseesta ovat ensimmäiset esimerkit Eurénin Finsk språklära -teoksessa: *Ystäväni, jonka kaikki tuntevat, lähtee huomenna Helsinkiin* (1849: 215). Yhteydestään irrotettuja relatiivilauseita on usein vaikea tulkita jompaankumpaan tyyppiin kuuluviksi. Tästä seikasta on hyvänä esimerkkinä Länkelän lauseopin *Kirkko, joka seisoo kukkulalla, näkyy kauas* (1867: 87). Jos tekstiyhteydessä on ollut puhetta tietystä kylästä, sen kirkosta tai muista rakennuksista, on tämänkin korrelaatin tarkoite spesifinen ja relatiivilause vastaavasti lisäävä. Jos taas tarkoitetaan, että yleisesti mikä kirkko tahansa, joka vain seisoo kukkulalla, näkyy kauas, on relatiivilause rajoittava, korrelaattia tarkemmin määrittelevä.

Koulukieliopissa ja opaskirjoissa ei ole otettu huomioon relatiivilause-

tyyppien eroja edes siten, että erilaiset esimerkit olisi jotenkin ryhmitelty. Relatiivilauseen semanttiseen tehtävään ei siis ole näinkään kiinnitetty huomiota. Varsinkin ratkaistaessa vaikeita predikatiiviseen korrelaattiin liittyviä viittaussuhteita voisi tietoa tyypeistä käyttää hyväksi. Tyyppien tuntemus estäisi myös tekemästä väärää korjausta lauseeseen *Ostin parhaat omenat, jotka söin heti*. Tässä superlatiiviseen korrelaattilausekkeeseen liittyy lisäävä relatiivilause, ei rajoittava, jollainen superlatiiviin tavallisimmin liitetään. Relatiivisanaa ei tässä pitäisi muuttaa, vaikka pronominivartalon valinta ei suoranaisesti riipukaan relatiivilauseen tyyppistä.

Olen maininnut, että varsinkin vanhemmissa kieliopissamme oli vallalla tapa käyttää esimerkkiaineistona sananlaskuja, raamatunlauseita ja muita maksimeja. Näiden yhteisenä ominaisuutena on ajatuksen universaalisuus tai generisyys. Tällaiset lauseet ovat ryhmiteltävissä rajoittaviksi relatiivilauseiksi sillä perusteella, että ne ovat korrelaatin kannalta »välttämättömiä». Niiden korrelaatti nimittäin on semanttisesti varsin tyhjä pronomini (*se, ne*). Korrelaatti voi myös edustua nollana, mitä tilannetta kieliopissa kuvataan »pois jätetyksi korrelaatiksi». Toisinaan myös ilmoitetaan, että korrelaatti »sisältyy» relatiivipronominiin. Tällainen relatiivilause on varsin usein vasteenedellinen: *Minkä teet, (se) tee pian*, tai sitten relatiivilauseen edellä on vain kiinnekohtana mainittu korrelaattipronomini: *Se, minkä teet, tee pian*. Kutsun näitä relatiivilauseita *yleistäviksi* ja sellaisia rajoittavia relatiivilauseita, jotka todella rajoittavat korrelaatin tarkoitteen alaa, vastaavasti *yksilöiviksi*. Tästä jaottelusta ei kieliopissamme ole merkkiä. Siitä tuntuisi kuitenkin olevan hyötyä relatiivilauseen tehtävää selvitellessä. Nykyisessä kielenkäytössä yleistävät relatiivilauseet ovat sangen harvinaisia. Ne esiintyvät uskonnollisissa tai aatteellisissa, vetoavissa teksteissä; niitä tapaa myös joskus mainoksissa. Muussa asiaproosassa yksilöivä relatiivilause edustaa koko rajoittavien relatiivilauseiden ryhmää.

10. Päätteenä

Relatiivilauseen käsittely suomen kieliopissa on kehittynyt rinnan kirjallisen kielenkäytön täsmentymisen kanssa. Vanhimpien kielioppien kiinnostus kohdistui lähinnä relatiivisanojen muoto-oppiin. Sittenmin ruvettiin kiinnittämään huomiota myös relatiivisanan valintaan ja eräisiin lauserakenne- ja viittaussuhdeseikkoihin. Vihdoin ryhdyttiin selvittelemään myös relatiivilauseen hahmottuvuutta ja sen käyttötarvetta yleensä.

Varsinkin pronomininvalintasääntöjen esitys näyttää seurailleen kahta linjaa. Toisaalta on esitetty — usein laajaan aineistoon nojautuen — pelkkiä havaintoja kirjakielen tai yleispuhekielen, jonkin verran myös murteiden

relatiivipronominijärjestelmästä. Pitkän ajan kuluessa tulee näin esiin myös muuttumassa olevia piirteitä — esim. viimeaikainen *mi*-relatiivin taajeneminen. Toinen linja pyrkii esittämään ohjeita, joiden mukaan mieluummin kaikki tuotetut lauseet on toteutettava ja arvioitava. Nykysuomen kirjakielen relatiivisanan valintaa ei kuitenkaan voi redusoida niin yksinkertaiseksi säännöstöksi, että sen toteuttamista voitaisiin poikkeuksetta vaatia kielenkäyttäjiltä tekemättä väkivaltaa heidän kielenkäyttötottumuksilleen. Tällaiseen säännöstöön pääseminen edellyttäisi tarkkaa laajan aineiston analyysia, ja säännöt olisivat joka tapauksessa niin monimutkaiset, ettei niiden markkinoiminen kielenkäyttäjille olisi mahdollista.

Pronominivalintasääntöjen osalta on siis syytä korostaa niiden »pääasiallisuutta» ja sallia järkevät poikkeukset pääsäännöstä. Toisaalta on tietysti yhteisymmärrettävyyden ja myös kielenkäytön jatkuvuuden nimissä pidettävä kiinni joistakin perusvaatimuksista — esimerkiksi kirjakielisessä asiateksissä sallittaisiin henkilötarkoitteisena vain *joka*, eräissä tapauksissa myös *kuka*, mutta ei *mikä*. Järkevä dynaamisuus olisi pronominivalintasääntöjen kohdalla paras menettelytapa. Tiukemmin strukturoivaa ja säännöttevää otetta voi soveltaa relatiivilauseen korrekkeja viittaussuhteita ja sen käyttö-tarkoitusta ohjailtaessa.

LÄHTEET

- VON BECKER, REINHOLD 1824: Finsk Grammatik. Åbo.
 C(ANNELIN), G(USTAV) 1872: Sananen suomenkielen lauseopin alalta. — Kirjallinen Kuukauslehti 1872 s. 104. SKS, Helsinki.
 CANNELIN, K. 1886: Relatiivi-pronominin paikallissijojen käytännöstä suomen kielessä. — Vir. II s. 83—87.
 COLLAN, FAB. 1847: Finsk språklära. Helsingfors.
 CORANDER (KORANTERI), A. G. 1845: Suomalajnen Kieli-Oppi. Wiipuri.
 ——— 1861: Utkast till finsk satslära. Wiborg.
 ——— 1865: Finsk satslära. Andra tillökta upplagan. Wiborg.
 EURÉN, GUSTAF ERIK 1849: Finsk språklära. Åbo.
 ——— 1882: Suomalainen Kielioppi Suomalaisille. Viides painos. Turku.
 GENETZ, ARVI 1884: Suomen kielioppi. Toinen painos. Helsinki.
 ——— 1890: Suomen kielioppi. Kolmas painos. Weilin ja Göös, Helsinki.
 HAILA, V.—ISONIEMI, ANNA 1964: Suomen oppikirja oppikouluja varten. Seitsemäs painos. Otava, Helsinki.
 HAKULINEN, AULI—KARLSSON, FRED 1979: Nykysuomen lauseoppia. SKST 350, Helsinki.
 HAKULINEN, LAURI 1965: Ristivetoa relatiivilauseissa. — Kolmas kielivartio s. 60—62. Tietolipas 37. SKS, Helsinki.
 HEIKKINEN, LIISA 1981: Suomenkielisen suomen kielen oppikirjan synty ja kehittyminen 1800-luvulla. Folia fennistica & linguistica, Tampere.

- HÄMÄLÄINEN, EILA 1968: Kirvun murteen relatiivilauseet. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- IKOLA, OSMO 1968: Suomen kielioppi ja oikeakielisyysoapas. — Suomen kielen käsikirja s. 103—315. Toim. Osmo Ikola. Weilin + Göös, Helsinki.
- ITKONEN, TERHO 1982: Kieliopas. Kirjayhtymä, Helsinki.
- JAHNSSON, A. W. 1871: Finska Språkets Satslära. Helsingfors.
- JÄNNES (GENETZ), ARVI 1896: Suomen Kielioppi. Neljäs painos. Werner Söderström, Porvoo.
- KALLIO, A. H. 1890: Suomen kielioppi. SKS, Helsinki.
- KANNINEN, A. 1914: Äidinkielen opas. Valistus, Helsinki.
- KARLSSON, FRED 1973: Suomen partisiippien ja relatiivilauseiden suhteista. — Vir. 77 s. 215—230.
- KEENAN, EDWARD L. 1985: Relative clauses. — Language typology and syntactic description. Vol. II Complex constructions. S. 141—170. Ed. by Timothy Shopen. Cambridge University Press.
- KETTUNEN, LAURI 1934: Suomen kielioppi oppikouluille ja seminaareille. WSOY, Porvoo—Helsinki.
- 1936: Suomen kielioppi. 2., täydennetty painos. WSOY, Porvoo—Helsinki.
- 1949: Hyvää vapaata suomea. K. J. Gummerus osakeyhtiö, Jyväskylä.
- Komiteanmietintö 2/1888.
- KONTTINEN, RAIJA 1972: Kielenkäytön opas. Kyriiri Oy, Helsinki.
- 1978: Nykysuomen käyttöopas. Gaudeamus, Helsinki.
- KOSKINEN, YRJÖ 1860: Finska Språkets satslära. Åbo.
- LÄNKELÄ, J. 1867: Suomen kielen kielioppi alkeisopetuksen tarpeeksi. Hämeenlinna.
- MARTINIUS 1689: Hodegus Finnicus. Näköispainos 1968. SKS, Helsinki.
- MATSUMURA, KAZUTO 1981: Two Types of Relative Clauses in Finnish. — Gengo Kenkyu. Journal of the Linguistic Society of Japan 81 s. 60—82.
- MATTILA, PEKKA—MÄENPÄÄ, ANNA-LIISA—RUOPPILA, VEIKKO 1964: Sananiekka. Kirjayhtymä, Helsinki.
- 1977: Uusi sananiekka. 1.—2. painos. Kirjayhtymä, Helsinki.
- MIELIKÄINEN, AILA 1986: Relatiivipronominit nykypuhekielessä. — Nykysuomalaisen puhekielen murros. Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitoksen julkaisuja 32.
- NIEMINEN, KAARLO 1943: Ainekirjoituksen opas ynnä suomen kielen tyyliopin alkeet. Neljäs painos. Otava, Helsinki.
- PENTTILÄ, AARNI 1954: Hiukan relatiivilauseista. — Vir. 58 s. 419—422.
- 1957: Suomen kielioppi. WSOY, Porvoo—Helsinki.
- PETRAEUS 1649: Linguae Finnicae brevis institutio. Näköispainos 1968. SKS, Helsinki.
- PULKKINEN, PAAVO 1977: Asiasuomen opas. Kahdeksas, tarkistettu painos. Otava, Helsinki.
- PÄÄKKÖNEN, IRMELI 1988: Relatiivisanan valinta. SKST 481, Helsinki.
- RAITIO, K. 1901: Kieliopillisia harjoituksia kansakoulujen tarpeiksi. Kolmas painos. Werner Söderström, Porvoo.
- RAUSTE, AARNE 1933: Aine- ja oikeinkirjoitusneuvoja oppikoululaisille ja seminaarilaisille. Kuudes painos. K. J. Gummerus osakeyhtiö, Jyväskylä.
- 1936: Aine- ja oikeinkirjoitusneuvoja oppikoululaisille ja seminaarilaisille. Seitsemäs, uudistettu painos. K. J. Gummerus osakeyhtiö, Jyväskylä.
- RENVALL, GUSTAF 1840: Finsk Språklära. Åbo.
- RÄIKKÄLÄ, ANNELI 1981: Milloin *joka*-pronominia voi käyttää? — Kielikello 2/1981 s. 13—15.
- SAARIMAA, E. A. 1947: Kielenopas. WSOY, Porvoo—Helsinki.
- SADENIEMI, MATTI 1963: Rajankäyntiä *joka* ja *mikä* -sanojen välillä. — Kielivartio. Toinen painos. Tietolipas 25 s. 65—66. SKS, Helsinki.
- 1971: Pronomineista. — Kielikello 4 s. 7—16. SKS, Helsinki.

- SADENIEMI, SALME 1972: Kirjoita oikein. Weilin + Göös, Helsinki.
- SADOCK, JEROLD 1972: A Conspiracy in Danish Relative Clause Formation. — The Chicago Which Hunt. Papers from the Relative Clause Festival. Chicago Linguistic Society.
- SARATIE, ALLAN 1927: Hyvää suomea. Toinen painos. Otava, Helsinki.
- SETÄLÄ, E. N.—NIEMINEN, KAARLO 1954: Suomen kielen oppikirja. Kahdeksas painos. Otava, Helsinki.
- STRAHLMANN, JOHANN 1816: Finnische Sprachlehre für Finnen und Nicht-Finnen. St. Petersburg.
- TUOMIKOSKI, R. 1969: Asemoisilmaustemme luokittelusta. Suomi 114: 4. SKS, Helsinki.
- VALTASAARI, IRJA 1982: Kielenkäytön opas. Otava, Helsinki.
- VHAEL, BARTHOLDUS G. 1733: Grammatica Fennica. Näköispainos 1968. SKS, Helsinki.
- VIHONEN, SAKARI 1978: Suomen kielen oppikirja 1600-luvulla. Studia philologica Jyväskyläänsä 11.
- VORNANEN, RAUNI 1973: Sano se suomeksi. Otava, Helsinki.

Relative clauses in Finnish grammars

IRMELI PÄÄKKÖNEN

The description of relative clauses has developed fairly late in Finnish grammars. Alongside the descriptive analyses there runs a prescriptive, normative element which appears in school grammars and practical manuals for writers. The article discusses the treatment of the relative clause in all the main grammars and other publications, beginning from the very oldest grammars (Petraeus, Vhael). These included only lists of »relativa», which do not correspond to present-day classifications. The list of relative words was completed in the middle of the century (Collan, Koskinen, Eurén).

In all the descriptions the formation of the Finnish relative clause has been treated rather one-sidedly: only the clauses (mostly postnominal) that include finite verbs are considered, and the prenominal participial attribute is not mentioned in this connection, even though it fits the description of the relative clause (Keenan 1985). Some early grammar-writers appear to have considered the possibility of these alternative constructions (von Becker, Corander).

In many later school-books the replacement of one structure by the other was a form of exercise. No actual mention of the two types of relative clause appeared until Karlsson 1973.

More attention has been paid to the choice of the relative. In the 1930s Ketunen developed a set of rules, e.g. introducing the choice of the *mi*-stem when the antecedent is a whole clause. These rules were adopted by subsequent grammarians and teachers. In the process of being handed down from grammar to grammar they became a set of rather strict prescriptions which do not always correspond to the way most writers make their choices. Rules that were presented as a description of a general trend came to be treated as exceptionless directives. Especially confusing are the rules that recommend the pronoun choice when the antecedent has local reference. Some present-day grammars take care to formulate these rules more freely, and only present one alternative as »more usual» or »normal» (Ikola, Itkonen, Pulkkinen, Sadeniemi).

The different semantic functions of relative clauses were neglected in Finnish grammars until the 1950s, when Penttilä published his large grammar and a short article about the two types of relative clauses, restrictive and non-restrictive. These were further discussed by Tuomikoski, but more popular expositions appeared as late as 1981–82 (Itkonen, Räikkälä, Valtasaari). The lack of interest in the semantic function of relative clauses may partly be because there is no overt difference between the formation strategies of the two types, neither in the choice of the relative word nor in punctuation. The first example sentence with a non-restrictive relative clause ap-

peared in Eurén (1849). In modern Finnish newspaper language the non-restrictive relative clause is slightly more common than the restrictive one; however, before Penttilä's article non-restrictive examples were rare. The examples that the old grammars particularly favoured were restrictive relative clauses of the type called general or indefinite. They are usually proverbs and maxims, and the antecedent is a semantically empty pronoun or zero. The difference between these, in present-day usage quite rare, relative clauses and the more common specifying restrictive clauses has not yet been described in Finnish grammars.